

Tuomo Polvinen

HIRMUISTEN VUOSIEN VALTIOMIES

J. K. PAASIKIVI
1870–1956

MINERVA

**HIRMUISTEN
VUOSIEN
VALTIOMIES**

Tuomo Polvinen

HIRMUISTEN VUOSIEN VALTIOMIES

J. K. PAASIKIVI
1870–1956

Toimittanut Hannu Immonen

minerva
MINERVA KUSTANNUS OY
HELSINKI

HISTORIAN AITTA XXIII

Kannen kuvat: Museovirasto

www.minervakustannus.fi

© Tuomo Polvinen ja Minerva Kustannus Oy 2020

Kansi ja ulkoasu: Petteri Kivekäs

ISBN 978-952-375-287-0

Painettu EU:ssa, Printon 2020

Esipuhe

Presidentti J. K. Paasikiven elämäntyö kattaa keskeisen osan Suomen itenäistymisen sekä sen puolustamisen ja vakiinnuttamisen vuosikymmeniltä. Paasikiven valtiollisen toiminnan kautta on mahdollista syventyä Suomen vaiheisiin sekä kansainvälisiin ja kotimaisiin haasteisiin, sillä hän toimi kansanedustajana jo ensimmäisessä eduskunnassa 1907 ja päätti valtiollisen uransa tasavallan presidenttinä 1956.

Paasikivi-Seuran tarkoituksena on sääntöjensä mukaan pyrkiä edistämään kaikkien kansalaispiirien keskuudessa kiinnostusta Suomen ulkopolitiikkaan ja kansainvälisen politiikan kysymyksiin sekä vaalia presidentti J. K. Paasikiven muistoa ja hänen poliittista perintöään. Seura teki aikanaan aloitteen presidentti J. K. Paasikiven valtiollisen elämäkerran kirjoittamisesta. Tehtävän otti vastaan professori Tuomo Polvinen, jonka työn tuloksena ilmestyi viisiosainen teos *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö* (WSOY 1989–2003). Teokseen kirjoittivat osia myös tohtorit Hannu Heikkilä ja Hannu Immonen.

Presidentti Paasikiven 150-vuotisjuhlavuoteen liittyen syntyi Seuran piirissä ajatus monumentaalisen elämäkerran yksiniteisen tiivistelmän julkaisemisesta. Tuomo Polvisen suostumuksella tohtori Hannu Immonen toimitti nyt käsillä olevan teoksen. Hanke liittyy kiinteästi samaan aikaan toteutettuun Paasikivi-Seuran julkaisemaan portaaliin www.jkpaasikivi.fi. Tuomo Polvisen monumentaalinen teos löytyy portaalista kokonaisuudessaan.

Haluamme kiittää erinomaisesta yhteistyöstä tohtori Hannu Immosta sekä kustannustoimittaja Rauno Endéniä, taittaja Petteri Kivekästä, kuva-toimittaja Jari Hanskia, Seuran talouspäällikkö Pekka Siukosta ja sihteeriä Katariina Enäjärvi-Miininiä sekä ennen kaikkea kirjamuotoisen julkaisemisen mahdollistaneen Minerva Kustannus Oy:n toimitusjohtaja Outi Karemaata, joka otti hankkeen toteuttaakseen tiiviillä aikataululla.

Paasikivi-Seura haluaa kiittää Paasikiven 150-vuotisjuhlavuotta monin eri tavoin tukeneita tahoja: Finanssiala, Helsingin kaupunki, Helsingin Suomalainen Klubi, Jenny ja Antti Wihurin Rahasto, Kansainvälisen kauppakamarin (ICC) Suomen osasto, Keravan kaupunki, Keskuskauppakamari, NASDAQ Helsinki, Nordea Bank Oyj, OP-ryhmä, Paasikiven Nuoriskylän Säätiö, Pellervo-Seura, Valtiokonttori, Valtioneuvoston kanslia, Suomalais-ruotsalainen Kulttuurirahasto, Suomen Kulttuurirahasto, Svenska Kulturfonden ja Svenska litteratursällskapet i Finland.

Historian Ystäväin Liitto, jonka puheenjohtajana J. K. Paasikivi toimi vuosina 1926–1946, on ystävällisesti liittänyt teoksen julkaisusarjaansa Historian Aitta.

MARTTI HÄIKIÖ

Professori

Paasikiven juhlavuoden toimikunnan puheenjohtaja

Kiitokset

Korkean iän ja heikentyneen terveyteni vuoksi en valitettavasti ole voinut osallistua Paasikiven viisiosaisen elämäkerran lyhennelmän valmistukseen. Laajuudessaan urakka on jatkuvine ”ota tai jätä”-ongelmineen ollut poikkeuksellisen rankka. Tohtori Hannu Immonen, jolla on ollut tehtävään minulta täydet valtuudet, on selviytynyt siitä kiitosta ansaitsevalla tavalla. Voittaakseen tilaa tutkimuskohteen keskeisen valtiomiesuran esittelylle hän on joutunut karsimaan lukuisien yksityiskohtien lisäksi Paasikiven toiminnan ymmärtämiselle hyödyllistä yleistä taustaa sekä jättämään hänen sinänsä tärkeän talous- ja pankkimiestoimintansa, jota professori Hannu Heikkilä on kirjan laajassa versiossa ansiokkaasti käsitellyt, suhteellisen lyhyiden mainintojen varaan. Tämä menettely on mielestäni syytä erikseen todeta. Suuret kiitokset keskeisestä panoksestaan tämän lyhennelmän aikaansaamiseksi ansaitsevat myös professori Martti Häikiö ja Paasikivi-Seura r.y.

TUOMO POLVINEN

Sisältö

Esipuhe / 5

Kiitokset / 7

LUKUHALUINEN LAPSI / 13

Primus ylioppilas Hämeenlinnassa 1890 / 16

Keisarillisen Aleksanterin yliopiston venäjän kielen opiskelija / 17

Humanistista juristiksi / 19

Elämänuraa etsimässä / 21

POLITIIKAN SISÄPIIRIIN JA KANSANEDUSTAJAKSI / 25

Nuori poliitikko vanhasuomalaisen puolueen sisärenkaaseen / 25

Paasikivi mukaan valtakunnanpolitiikkaan / 27

Vanhasuomalainen senaatti ja suurlakko / 30

Paasikivi kansanedustajana 1907 / 32

PAASIKIVI SENAATTORINA / 34

Koalitionhallituksen synty / 34

Paasikivi finanssipäällikkönä / 36

Senaatin loppu marraskuussa 1909 / 37

Paasikivi senaatista valtiokonttoriin / 40

Politiikasta pankkiin / 43

Paasikivi ja Saksa 1915–1916 / 44

PALUU POLITIIKKAAN 1917 / 48

Tokoin kabinetista uusiin vaaleihin / 48

Levoton yhteiskunta / 51

Perustuslakikomitea / 53

Lokakuun kumouksen jälkeen / 56

Paasikivi itsenäisyyden tunnustusta anelemassa / 57

PAASIKIVI SENAATIN VARAPUHEENJOHTAJANA

(PÄÄMINISTERINÄ) 1918 / 61

Vankien armahtaminen / 61

Lex Paasikivi: torpparilaki / 63

Monarkia ja Itä-Karjala / 66

Kuninkaan vaali / 70

Paasikiven senaatin kaatuminen / 72

Miksi Paasikivi tavoitteli monarkistista Suomea / 74

POLITIIKKA JA PERHEONGELMIA

1920–1936 / 76

Tarton rauhanneuvottelut / 76

Perhe-elämän ristiriitoja / 79

Kansallisen kokoomuspuolueen puheenjohtaja / 83

Uusi avioliitto / 85

TUKHOLMA–MOSKOVA–HELSINKI 1936–1944 / 87

J. K. Paasikivi Tukholmassa / 87

Moskovan neuvottelut syksyllä 1939 / 92

Salkuton ministeri ja rauhanneuvottelija / 96

Paasikivi Suomen Moskovan lähettiläänä / 99

Moskovan jälkeen 1941–1944 / 103

PAASIKIVI POLITIIKAN JOHTOON SYKSYLLÄ 1944 / 105

Periferiasta vallan ytimeen / 105

Paasikiven toinen hallitus 1944 / 106

Eduskuntavaalit 1945 / 109

Paasikiven kolmas hallitus / 111

HALLITUKSEN ALKUTAIVAL / 114

Sotakorvaus / 114

Maanhankintalaki / 116

Valtiollinen poliisi Valpo / 120

Virkamiehet, sosialisointi ja YLE / 124

Armeija ja asekatkenta 1945 / 125

SOTASYYLLISYYSKYSYMYS / 130

Kysymys sotasyyllisistä / 130

Paasikivi ja kysymys takautuvasta laista / 133

Sotasyllisyyslaki / 139

Sotasyllisysoikeus / 144

Oikeudenkäynnin jälkeen / 152

MANNERHEIMISTA PAASIKIVEEN / 154

Mannerheimin ero / 154

Presidentinvaali ja virkaanastuminen / 158

Kommunistien mielenosoitukset / 161

Paasikiven ohjelmajulistus 5.6.1946 / 163

PARIISIN RAUHA 1947 / 165

Neuvottelut Moskovassa huhtikuussa 1946 / 165

Rauhankonferenssi ja Suomen puheenvuoro / 167

Rauhankriisi / 170

Suomalaiset delegaation jäsenet Pariisissa ja Helsingissä / 173

Neuvottelujen loppuvaiheet / 174

Marshallin suunnitelma / 177

YYA-SOPIMUSNEUVOTTELUT 1948 / 179

Neuvosto-blokki ja Suomi 1947–1948 / 179

Kommunistien mielenosoituksista kapinahuuhuihin / 184

Neuvottelut Moskovassa ja Helsingissä / 186

Suomi ja Tšekkoslovakian tie / 191

Eduskunta 28. huhtikuuta 1948 / 194

Paasikivi erottaa Yrjö Leinon / 195

PAASIKIVI, FAGERHOLM JA KEKKONEN / 199
Fagerholmin hallitus / 199
Suomen Akatemia / 202
Kemin ”veritorstai” / 204
Paasikivi ja ”sotasyllisten” vapauttaminen / 206
Kohti presidentinvaalia / 212
Presidentinvaalin jälkeen: Paasikivi ja Kekkonen / 215

PAASIKIVI VANHAN JA UUDEN
AIKAKAUDEN TAITTEESSA / 217
Paasikivi 80 vuotta / 217
Mannerheim, Ståhlberg ja Stalin / 218
Vuosi 1952 käännekohtana / 219
Stalinin jälkeen / 223

PRESIDENTINVAALIT JA PORKKALA / 226
Kohti presidentinvaaleja 1956 / 226
Porkkala / 228
Moskova syyskuu 1955 / 229
Vuoden 1956 presidentinvaalit / 232
Paasikivi Espoonkadulla / 238

EPILOGI:
Valtioetu, moraali ja pienet valtiot / 242

Henkilöhakemisto / 245

LUKUHaluINEN LAPSI

Rekikelin alettua marraskuussa 1870 tamperelaisen kauppiaan Karl Frestadiuksen renki Johan August Hellstén lähti joulumarkkinoille Lahteen myydäkseen siellä jo totuttuun tapaan isäntänsä laskuun lankoja ja kankaita. Rekeen istuutui myös muutamaa viikkoa aikaisemmin vihitty aviovaimo Karolina Wilhelmina, joka oli jo pitkälle kehittyneessä raskauden tilassa. Hämeen läänin Kosken pitäjän kirkonkylä oli jo sivuutettu, kun vaimo havaitsi hetkensä tulleen. Johan August ohjasi hevosensa Kulma-Seppälän taloon, jossa hän tiesi saunapirtin olevan jatkuvasti lämpimänä maltaiden valmistusta ja valjaiden sulattelua varten. Sunnuntaina 27. marraskuuta 1870 Kulma-Seppälän savusaunassa maailmaan ilmaantui vankka, lähes viisikiloinen poikalapsi.

Pari päivää myöhemmin Hellsténille jo ennestään tutun kortteeritalon pojat Henrik ja Johan Gustaf yhdessä talon emännän Eeva-Liisan ja naapurin Edla Kukkolan kanssa huolehtivat äidin ja vauvan saattamisesta Hyväneulan pappilaan kastamista varten. He toimivat myös lapsen kummeina. Paikkakunnalla säilyneen perimätiedon mukaan äiti Karolina oli ollut hieman harmissaan, kun ei ollut miehensä kanssa tullut miettineeksi pojalle nimeä. Synnytyksessä paarmuskana – kätilönä – avustanut Edla Kukkola suositteli: ”Antakaa siellii (säällinen) nimi, niin tulee siellii mieskin”. Nimeksi sopisi Johan Gustaf. Näin myös meneteltiin. Kasteen toimitti Kosken kappalainen Johan Gottl. Mikander.

Suomen presidenttien sarjassa Juho Kusti Paasikiven lähtökohdat ovat sosiaalisesti selvästi vaatimattomimmat. Johan August Hellstén oli tosin vanhaa oriveteläistä talonpoikaissukua, mutta hänen isänsä Antti Lymberg (Eskola) oli joutunut myymään tilansa ja muuttamaan ajuriksi Tampereelle. Antin 1845 syntynyt poika Johan August, joka sittemmin otti nimekseen Hellstén, siirtyi vanhempiensa mukana Tammerkosken nousevaan teollisuuskaupunkiin. Otettuaan siellä pestin kauppias Frestadiuksen rengiksi Johan August ryhtyi kierteleväksi kulkukauppiaksi myyden isäntänsä laskuun Tampereen tekstiiliteollisuuden tuotteita Päijät-Hämeen maalaisrahvaalle. Perhe asui Frestadiuksen omistamassa, sittemmin talvisodan aikana tuhoutuneessa puutalossa Satakunnankadun varrella. Pieni Johan Gustaf, jonka nimi perhepiirissä itsestään muuttui suomalaiseksi Juho Kustiksi eli siten ensimmäiset elinvuotensa sananmukaisesti ”tehtaan varjossa” Finlaysonin muhekaa porttia vastapäätä.

Äiti, vuonna 1835 Lempäälässä syntynyt ”itsellisnainen” Karolina Wilhelmina Selin oli kymmenkunta vuotta miestänsä vanhempi. Hän oli muuttanut Tampereelle 1849 sen jälkeen, kun hänen isänsä oli menettänyt ratsutilansa. Karolina oli nuoruudestaan saakka tottunut elättämään itsensä kovalla ruumiillisella työllä. Johan Augustin joutuessa kauppamatkojen vuoksi olemaan paljon poissa kotoa Karolina hoiti perhettä ja hankki sille lisätuloja erilaisilla tilapäisansioilla. Juho-pojan lisäksi perheeseen kuului häntä viisi vuotta vanhempi äidin avioton Karolina-tytär, jonka Johan August avioliiton solmittuaan oli ottanut nimiinsä. Äidin terveys ei kuitenkaan kestänyt arkipäivän raadantaa, ja kuolema korjasi hänet jo toukokuussa 1875. Nelivuotiaalle Juholle ei äidistä ja Tampereen kaudesta jäänyt mitään selvää muistikuvaa.

Vaimonsa kuoleman jälkeen Johan August kuormasi syksyllä 1875 pienen omaisuutensa ja myyntitavaransa pariin hevoscärryyn ja lähti Hollolan Lahteen eräänlaiseksi – nykykieltä käyttäen – tamperelaisten liikkeiden piiriedustajaksi. Mukana seurasi molempien lasten lisäksi taloudenhoitaja, Karolina-vainajan vanhempi sisar, työmiehenleski Katarina Hagman. Hollolan Lahden taajamassa Johan August avasi kangaskaupan. Hellsténin yritys menestyi hyvin vaurastuvan omistajansa kierrellessä myös maaseudulla ja Karolina-tytärpuolen avustaessa yhä enemmän liikkeenhoidossa. Kuitenkin, kolme vuotta myöhemmin, kesäkuussa 1877, Juhon ollessa kuu-

sivuotias, tulipalo tuhosi Lahden kylän ja sen mukana kaupan vain neljän talon säilyessä hävitykseltä.

Jo kauan vireillä olleet kauppalanoikeudet Lahti sai seuraavana vuonna, jolloin myös uusi asemakaava voitiin vahvistaa. Heinäkuussa 1878 järjestetyssä tonttihuutokaupassa Johan August Hellstén hankki 1 510 markalla pohjahinnaltaan 500 markan arvoiseksi määrätyn tontin numero 56 Hämeenkadun ja Mariankadun kulmasta. Sijainti oli varsin hyvä, vain kivenheiton etäisyydellä torista. Johan August oli ensimmäisten joukossa rakentamassa kauppala. Uusi puoti ja asunto valmistuivat hänen tontilleen vuonna 1879. Puutalon seinälle hankittiin kyltti, josta asiakkaat ja ohikulkijat saattoivat lukea: ”Väri- ja lankaliike Hellstén.”

Kaupassa pikku Juhoa ei paljon näkynyt. Häntä kiinnostivat enemmän kirjat ja niistä avautuva maailma. Opintiansä Juho aloitti vanhan Lahden johtavan vaikuttajan ja maanomistajan, kapteeni August Fellmanin, perustamassa kansakoulussa. Kauppalalla itsellään ei tuolloin ollut lainkaan omaa kansakoulua. Opettaja J. H. Sivosen 2. kesäkuuta 1882 allekirjoittaman päästötodistuksen mukaan Johan Hellsténin menestys kaikissa lukuaineissa oli hyvä, harjoitusaineet luokiteltiin yleensä tyydyttäväksi, kun taas käsitöissä arvosanaksi herui vain ”aivan välttävä”.

Äidin varhaisen poismenon vuoksi yksinäinen lapsuus opetti Juhon jo varhain ottamaan selvää asioista oivalluskykynsä luottaen. Tietojen hankkiminen ympäröivän maailman jäsentämiseksi näytti parhaiten tapahtuvan kirjojen avulla. Pojan lähes rajaton lukuhalu herätti jo varhain huomiota. Epäilemättä Johan August Hellstén oli toivonut pojastaan apulaista liikkeeseensä ja myöhemmin myös työnsä jatkajaa. Isä joutui luopumaan toiveistaan, sillä pojalle piti tarjota tilaisuus lähteä lukumieheksi. Päätös ei varmasti ollut taloudellisestikaan helppo, sillä oli selvää, että opiskelu vieralla paikkakunnalla tulisi kalliiksi, minkä lisäksi 1880-luvun pula-aika löi leimansa myös Lahden kauppaan, jonka kehitys tuolloin lähes pysähtyi. Isän ennakkoluulottomuutta osoittaa, että hänen poikansa saattoi aloittaa opintonsa syksyllä 1882 ajan johtavassa suomenkielisessä oppikoulussa, Hämeenlinnan normaalilyseossa, vaikka talonpoikaisen suvun piirissä – sen enempää isän kuin äidinkään puolelta – opillisen sivistyksen edustajia ei siihen mennessä ollut esiintynyt käytännöllisesti katsoen lainkaan.

Primus ylioppilas Hämeenlinnassa 1890

Oppilasaines Hämeenlinnan normaalilyseossa ja sen työtä 1887 jatkaneessa Hämeenlinnan klassisessa lyseossa oli lahjakasta, joukossa monta tulevaa kansallista merkkihenkilöä, kuten Jean Sibelius, E. N. Setälä, Hugo Suolahti, Larin-Kyösti ja Eino Leino. Heti ensi lukukaudesta lähtien Hellsténin teräväpäinen ja tarmokas poika valtasi luokan primuksen paikan, jonka hän piti hallussaan käytännöllisesti katsoen koko kouluajan.

Alttiutta lukuihin paneutumiseen lisäsi nuoren koululaisen elämäntilanteen vaikeutuminen. 1880-luvun lamakausi katkaisi isän liiketoiminnan suotuisan kehityksen. Lyhyen aikaa sairastettuaan isä-Johan kuoli elokuussa 1884 jättäen jälkeensä yli 4 000 kultamarkan velat. Hänen entisen isäntänsä, tamperelaisen kauppias Frestadiuksen tuella Johon täti Kaisa Hagman sekä sisarpuoli koettivat jatkaa yritystä Lahdessa. Tuoni vie pian sisarpuolenkin. Näin Juho jäi yksin kangaskauppaa pitävän tätinsä kanssa. Muihin isän tai äidin puoleisiin sukulaisiin hänellä ei missään elämänsä vaiheessa näytä olleen merkittäviä yhteyksiä.

Ajan mittaan osoittautui, ettei liike ollut enää pelastettavissa. Talo jouduttiin myymään ja Kaisa Hagman jatkoi rihkamakauppiaana Hämeenkadun ja Rautatienkadun kulmatalon ”kivijalasta” vuokraamassaan pikku puodissa, jossa Juho häntä loma-aikoinaan autteli. Molemmat myös asuivat samalla tontilla sijainneessa puisessa piharakennuksessa.

Tädin uhrautuvaisen tuen avulla poika saattoi jatkaa opintojaan Hämeenlinnassa. Osaltaan tilannetta helpotti myös 1885 myönnetty vapaaoppilaspaikka sekä koulun stipendirahastosta saadut pienet apurahat. Opintomenestyksen ja varattomuuden lisäksi apurahojen saannin varmisti pojan moitteeton käytös. Koulun ”musta kirja” – rangaistuspäiväkirja – säilyi hänen kohdaltaan vailla merkintöjä.

Siirryttyään syksyllä 1887 lukioon Juho Kusti Hellstén suomensi nimensä Paasikiveksi. Koulun kansallisesta hengestä huolimatta päätöksen suhteellisen itsenäistä luonnetta kuvastaa se, ettei kukaan ruotsalaisnimisistä luokkatovereista vielä tuossa vaiheessa seurannut esimerkkiä. Samaan aikaan lukuvuonna 1886–1887 Juho hankki erityiskurssilla pikakirjoitustaidon.

Hämeenlinnan lyseosta keväällä 1890 privatistina ylioppilaaksi kirjoittanut Hanna Asp kertoo kaupungin ”piireissä” puhutun tuona keväänä paljon ylioppilaskokelas Paasikiven loistavista suorituksista. Pakollisten aineiden äidinkielen, ruotsin, latinan ja matematiikan (kaikki laudaturreja) lisäksi hän kirjoitti ylimääräisinä venäjän ja ranskan. Koulun päästötodistuksen muodosti yksitoikkoinen rivi kymppejä lukuun ottamatta aritmetiikkaa ja algebraa sekä kasvioppia, joissa numeroksi tuli yhdeksän. Kymppi oli myös saksassa, joskaan hän ei tässä aineessa osallistunut ylioppilaskirjoituksiin. Englantia ei Hämeenlinnan klassisessa lyseossa voinut lainkaan lukea, jonka vuoksi Paasikivi joutui aikuisiällä opiskelemaan sitä itsenäisesti.

Ylioppilas Paasikiven monipuolinen lahjakkuus näytti avaavan väyliä lukuisiin eri suuntiin. Hyvää opillista pohjaa täydensi aktiivinen toiminta myös koulun ulkopuolella toverikunnassa. Tulevaisuuttaan suunnitelleen Juhon ongelmana oli varattomuus, joten hän harkitsi vakavasti ryhtymistä rautatieläiseksi turvatakseen opintonsa. Sähköttäjän paikka jollakin rauhallisella maaseutuasemalla olisi tarjonnut hyvää aikaa lukemista varten. Toisaalta isän varhaisempi esimerkki osoitti onnen suosivan rohkeasti yrittävää. Nuorena orvoksi jääminen oli kehittänyt pojassa itsenäisyyttä ja vastuullisuutta. Juho päätti ottaa riskin ja varojen niukkuudesta huolimatta lähteä päätoimiseksi opiskelijaksi Keisarilliseen Aleksanterin yliopistoon Helsinkiin.

Keisarillisen Aleksanterin yliopiston venäjän kielen opiskelija

Paasikivi aloitti yliopisto-opinnot syyskuussa 1891, vain muutama viikko ensimmäisen venäläistämiskauden aloittaneen postimanifestin julkaisemisen jälkeen. Pääaineekseen yliopistossa nuori ylioppilas valitsi venäjän kielen ja kirjallisuuden ja paneutui sen opiskeluun vt. professori Viktor Aleksandrovitš Semjonovin johdolla. Semjonov oli suorittanut 1881 Pietarin yliopistossa historian ja kielitieteiden kandidaattitutkinnon sekä toiminut sittemmin muun muassa perintöruhtinas Nikolain (Nikolai II) käsi-

työn opettajana. Pietarilaisen oppikoulun lehtoraatin kautta hänen uransa johti 1890 Helsingin yliopistoon vt. professoriksi. Semjonovin ja lehtori K. G. Brotheruksen johdolla Paasikiven opinnot sujuivat ripeästi, joten jo keväällä 1891 hän oli valmis hakemaan kieliharjoittelupaikkaa Venäjällä.

Vaikka Paasikiven anomus yliopiston konsistorille ei johtanutkaan tulokseen, hän päätti silti lahtelaiselta kauppias K. V. Kunnaalta saamansa lainan turvin toteuttaa matkan, joka suuntautui Novgorodiin. Lähtö tapahtui jo kevätlukukauden loppuvaiheessa, koska Pietarissa toiminut Suomen Passivirasto rekisteröi 11. toukokuuta 1891 Novgorodiin matkalla olleen ylioppilas Paasikiven käyneen säädetyllä tavalla tarkistuttamassa passinsa. Viimeinen *Uudessa Suomettaressa* julkaistu matkakirje ilmestyi 11. marraskuuta 1891, joten oleskelu Novgorodissa kesti todennäköisesti syyslukukauden loppuun saakka.

Yli puoli vuotta kestänyt oleskelu Novgorodissa merkitsi J. K. Paasikivelle hänen elämänsä ensimmäistä ”ulkomaanmatkaa”. Vieraaseen ympäristöön ja toiseen kulttuuriympäristöön tutustuminen ei voinut olla jättämättä jälkiä nuoreen mieheen. Vaikka kouluvuosilta periytyvä suomalaiskansallinen nationalismi ei muuttunut, Paasikiven oli henkilökohtaisten kokemusten jälkeen entistä vaikeampi omaksua maanmiestensä usein tietämättömyyteen ja nurkkakuntaisuuteen pohjautuvaa suhtautumista itäiseen naapurimaahan. *Uuteen Suomettareen* kirjoitetut artikkelit kuitenkin osoittavat, ettei tämä merkinnyt keisarikunnassa vallitsevan järjestelmän ja venäläisen maaseutukaupungin elämänmenon kritiikitöntä hyväksymistä.

Vaikka vastaanotto oli ollut ystävällinen, Paasikiven epäluulo suurvenäläistä nationalismia kohtaan säilyi. Novgorodilainen poliisiviranomainen oli passintarkastuksen yhteydessä todennut, että kaikkien suomalaisten pitäisi oppia venäjää, ”koska Suomi on osa Venäjän valtakuntaa”. Tämän – ilmeisesti tahattoman – poliittista ajattelutapaa heijastavan huomautuksen noteerasi postimanifestin jälkitunnelmissa elänyt helsinkiläinen ylioppilas tarkoin. Venäjä merkitsi hänelle ”eri maailmaa”, jonka arvoja ja tapoja suomalaiset eivät voineet omaksua, mutta joita heidän oli opittava ymmärtämään. Huolimatta kriittisestä etäisyydenpidosta Venäjään Paasikiven kiinnostus itäiseen naapuriin, sen yhteiskuntaan, politiikkaan ja kulttuuriin säilyi hänen elämänsä loppuun saakka.

Humanistista juristiksi

Novgorodissa vietetty aika ei rajoittunut Paasikivellä vain käytännön kieliharjoitteluun. Tilaisuus tarjoutui samalla myös tenttilukuihin, joiden tuloksena filosofian kandidaattitutkinto valmistui jo toukokuussa 1892. Venäjän kielen ja kirjallisuuden korkeinta arvosanaa, laudaturia, täydensivät filosofian sekä Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historian cum laude approbaturit ynnä roomalaisen kirjallisuuden approbatur. Säännösten mukaan yhden tutkintoaiheista oli oltava tiedekunnan toisesta osastosta. Yleisen tavan mukaan Paasikivi valitsi kasvitieteen, jossa hän suoritti approbaturin.

Nuoren maisterin tarkoituksena oli jatkaa opintoja historiallis-kielitteellisessä osastossa. Väitöskirjatyön pohjaksi hän lukuvuonna 1892–1893 korotti filosofian ja historian arvosanat laudatureiksi. Historiaa käsitelleen laudaturtyön tultua hyväksytyksi Paasikivi joutui kesäkuun alussa 1893 professori Palménin suulliseen loppukuulusteluun. ”Tentti kävi paremmin kuin osasin toivoakaan... En ole muuten vielä koskaan ollut sellaisessa prässissä. Minun piti olla kahtena päivänä hänen luonaan 2 ½ tuntia kummallakin kerralla. P. ehtii kysyä jo paljon 5 tunnissa. Nyt siis siitä pääsin. Herran kiitos... mutta häpeä puhua niin paljon tuollaisesta tutkinnosta, josta ei kenellekään ole juuri mitään hyötyä.”

Kysymys ei ollut vain tilapäisestä tenttiväsymyksestä. Talven 1892–1893 kuluessa maisteri Paasikivessä oli kypsynyt ajatus tiedekunnan vaihtamisesta. ”Hyvien ystävien suosituksesta” hän päätti jatkaa juristiksi. Ennen muuta taustalla oli taloudellinen tarkoituksenmukaisuusharkinta. Varattomalle nuorukaiselle juridiikka näytti tarjoavan huomattavasti varmemman ja tukevamman leipäpuun. Päätöstä vahvisti Paasikiven yksityiselämässä tapahtunut muutos. Hämmäläisten ja savo-karjalaisten yhteisellä hiihtoretkeillä maaliskuussa 1893 hän oli sittemmin ”kohtalokkaaksi” osoittautuneella tavalla tutustunut luonnontieteitä opiskelemaan ylioppilas Anna Forsmaniin. Leskiruustinna Nathalie Crohnsin omistaman Tikkurilan Stenkullan tilanhoitajan ja sittemmin kansakoulunopettaja Israel Forsmanin Anna-tytär osasi ruotsinkielisen kasvuympäristönsä vuoksi vain puutteellisesti suomea. Keväällä 1893 hän pyysi kirjallisesti ”kunnioitettua ja kaivattua mais-

teria” suomen kielen opettajakseen kesäksi Kangasalle. Luokkatoverinsa K. F. Franssilan kotitaloon majoittunut Juho Kusti meloi päivittäin kanootilla järven ylitse mielietettynsä luokse Sarkolaan ”antamaan tunteja”. Nuorille ikimuistaisen ”Sarkolan kesän” tuloksena oli salakihloihin meno, mutta Annan kirjeet sulholleen pysyivät edelleen ruotsinkielisinä.

Tulevaisuuteen yleensäkin vakavasti suhtautuneen maisteri Paasikiven juridiikanopinnot saivat nyt lisäpontta. Väitöskirjahaaveistaan hän ei silti tahtonut luopua, vaikka tiedekunta olikin vaihtunut. Jokapäiväinen toimeentulo muodosti nuorille pysyvän ongelman, sillä myös isättömäksi jäänyt morsian oli täysin varaton. Vanhojen hämeenlinnalaisystävien, muun muassa lehtori Paavo Cajanderin, takaama laina auttoi pahimman ylitse, mutta rahattomuus kiusasi Paasikiveä jatkuvasti. Tämän vuoksi hän harkitsi erilaisia ansiotyömahdollisuuksia. Häntä houkutteli asianajajaksi ryhtyminen, ja Jyväskylässä ilmestyvä *Suomalainen* tarjosi hänelle toimitajan paikkaa. Kansallis-Osake-Pankki suunnitteli Lahteen haarakonttoria, johon tarvittiin johtajaa, ja perusteilla olleessa Lahden kansanopistossakin oli johtajan virka avoinna.

Määrätietoinen Anna puuttui nyt asiaan. Juhon ei pitänyt lähteä etäiseen Jyväskylään. Advokaatinuraa ei Juhon liioin pitäisi ajatella. ”Missä on rakkautta, siellä on rikkautta”, lisäsi morsian suomeksi. ”Sinusta tulee tohtori, niin kuin alusta alkaen aikomuksesi on ollut, muutenhan minusta ei tule tohtorinnaa. Sinä et saa hylätä vanhoja aikeitasi, muuten minä joudun purkamaan kihlaustamme.” Juhon ei lukupuuhiiin tarvinnut kehottaa. Luopuen tarjotuista tehtävistä hän keskittyi opiskeluun ”paahtaan” päivässä kymmeniä sivuja roomalaista oikeutta. Joskus kyllästymisen hetkinä teki mieli heittää kirjat kaivoon. ”Tämä juristin toimi on kaiketi maailman kuivinta... Jos minä tulen poikaa kasvattamaan, niin luku-uralle se, ylioppilaaksi päästyään ei tule lähtemään. Tällainen työ, kuten tämä hulluuteen päin kääntynyt 5–10 vuoden lueskeleminen, sehän on jo omiaan köyhdyttämään näin pienen maan kokonaan...”

Oman köyhyyden rinnalla kumppanien iloisen leveä elämä nostatti joskus kademieltä. Lainojen ja takuumiesten rukoilu tuntui vaikealta. ”Ihmiset ovat niin itsekkäitä, että kun ei ole minkäänlaisia sukulaissuhteita vaikuttamassa, niin auttavat hyvin vastahakoisesti... Minä kaipaen omaa kotia